

Ernst Strouhal

ČETIRI SESTRE

DALEKI BEČ, STRANI SVIJET

LEYKAM
international

Ernst Strouhal
ČETIRI SESTRE
Daleki Beč, strani svijet

LEYKAM international

NAKLADNIK

Leykam international d.o.o., Ilica 42, HR-10000 Zagreb
www.leykam-international.hr

ZA NAKLADNIKA

Jürgen Ehgartner

UREDNIKA

Eugenia Ehgartner

PRIJEVOD S NJEMAČKOGA

Andy Jelčić

LEKTURA I KOREKTURA

Neli Mindoljević

© 2024 Leykam international d.o.o., Zagreb
Nijedan dio ove knjige ne smije se umnožavati,
fotokopirati ni na bilo koji drugi način reproducirati
bez nakladnikova pismenog dopuštenja.

© of the translation:

S. Fischer Foundation by order of TRADUKI.

Naslov originala:

„Vier Schwestern. Fernes Wien, fremde Welt“.

© 2022 Paul Zsolnay Verlag Ges.m.b.H., Wien

Knjiga je objavljena uz financijsku potporu Ministarstva
kulture i medija Republike Hrvatske i Grada Zagreba.

Republika
Hrvatska
Ministarstvo
kulture
i medija
Republic
of Croatia
Ministry
of Culture
and Media

Bundesministerium
Kunst, Kultur,
öffentlicher Dienst und Sport

Gefördert durch das Bundesministerium Kunst,
Kultur, öffentlicher Dienst und Sport Österreich.

ISBN 978-953-340-199-7

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne
i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001257088.

Ernst Strouhal

ČETIRI SESTRE

DALEKI BEČ, STRANI SVIJET

Zagreb, 2025.

SADRŽAJ

Predgovor	7
1. Himmel 55	11
2. Djedov duboki trag	56
3. Turbulencije	72
4. Progon i bijeg	96
5. Pogrom u studenome	115
6. Rat	136
7. „Ništa se ne zna”	222
8. „Pišite, pišite, pišite!”	330
9. „I ja imam dobro pamćenje”	388
Dodatak	395
Napomene	397
Zahvala	409
Kazalo osobnih imena	411

PREDGOVOR

Kad je Susanne, tek nekoliko mjeseci pred smrt, u ljeti 2014. posjetila Bordeaux, odsjela je u „Hôtelu des 4 Sœurs” (Hotel četiri sestre), što je možda bilo slučajno, a možda i nije.

Susanne, rođena 13. rujna 1923., najmlađa je od četiriju sestara iz obitelji Benedikt. Gerda, najstarija, rođena je 20. lipnja 1915., Friedl godinu dana poslije, 9. studenog 1916., a Ilse 14. kolovoza 1918.

Sve četiri sestre odrasle su u Beču kao kćeri Irme i Ernsta Benedikta. Otac im je od 1920. radio kao glavni urednik i izdavač *Neue Freie Presse*. Naslijedio je svojega oca Moriza Benedikta, vjerojatno najutjecajnijeg i najkontroverznijeg novinara Austro-Ugarske Monarhije.

Dom im je bio obiteljska kuća u HimmelstraÙe u Grinzingu, „Himmel 55”, kako Susanne u svojim sjećanjima naziva mjesto svoje mladosti u podnožju Bečke šume. Kuću su zaplijenili nacisti 1938., a četvero djece tek je tada postalo svjesno svojega židovskog podrijetla. Sve četvero moralo je pobjeći da se spase.

Njihov bijeg između 1938. i 1939. vodio je u različitim smjerovima: Susanne je zajedno s roditeljima umaknula u Stockholm i nakon toga živjela u Parizu, Ilse je pobjegla u Zürich na studij, Gerda je emigrirala u New York, Friedl u London.

Odabrale su različita zvanja – spisateljica, socijalna radnica, novinarka, liječnica. Sve četiri imale su različita

politička uvjerenja i odabrale potpuno različite partnere. Samo se jedna od sestara Benedikt nakon Drugoga svjetskog rata vratila u Beč i dugo godina vodila proces za povrat obiteljske kuće.

Ova knjiga bilježi životne priče četiriju sestara Benedikt. Temelj za to predstavljaju ponajprije tekstovi i dokumenti iz njihove ostavštine koju sam tijekom posljednjih godina prikupio u Beču, Parizu, Zürichu i New Yorku. Riječ je o iskaznicama, publikacijama, crtežima, fotografijama, svjedočanstvima i dnevnicima, no prije svega o više tisuća pisama što su ih jedna drugoj i drugima napisale tijekom gotovo pet desetljeća.

Pisma sestara tvore mrežu vijesti razapetu između gradova. One se ponekad vremenski preklapaju, ponekad su u proturječju, no pisma tvore niz uhvaćenih slika životnih uvjeta sestara u tuđini, njihove borbe za opstanak u stranim zemljama i na stranim jezicima, težnje i radoznalosti prema novome, ali i straha od novog, i istodobno čežnje za krajem „odsutnosti sestrinstva” i kuće u bečkome „Himmel 55”.

U pismima i sjećanjima osvjetljava se njihovo djetinjstvo u Beču, turbulentna mladost u imućnim građanskim, ali neobičnim okolnostima, protjerivanje iz Beča, preživljavanje rata; naposljetku pripovijedaju o pokušajima snalaženja u promijenjenim životnim odnosima i građenju egzistencije u poslijeratno doba.

Pisma su hirovita, začinjena gorkim humorom, povremeno očajnička i brutalno otvorena. Svaka od četiriju sestara ima vlastiti stil i piše samosvjesno, iako nisu uvijek pouzdane pripovjedačice. Tu radost pisanja mogu zahvaliti dvama ženskim uzorima iz djetinjstva, visokoobrazovanoj baki i teti prevoditeljici koja je živjela sama i putovala. Ni jedna od četiriju sestara Benedikt pritom ne odgovara klišeju žene u izgnanstvu: tihe uz supruga, ona koja se žrtvuje za obitelj i slično. Njihova pisma stvaraju posve drukčiju sliku.

Nakon 1938. nikada se više nisu sastale učetvero, obiteljska kohezija premjestila se nakon rata u pisma i uspijeva im preko medija pisama stvoriti nešto poput familijarnosti u dijaspori. Pisma su, kao što znamo, u brojnim pogledima ambivalentna: više su monolozi nego dijalozi (čovjek se ne treba bojati da će ga netko prekinuti), svojim pismenim oblikom istodobno stvaraju i blizinu i udaljenost. Možda je u ovome slučaju uspjelo stvaranje blizine *preko* udaljenosti.

Pisma nadopunjuju brojni razgovori i istraživanja tadašnjih povijesnih odnosa te mjesta na kojima su živjele u Švedskoj, Francuskoj, Engleskoj, Švicarskoj ili SAD-u. Važan izvor bili su i dnevnici Eliasa Canettija i sjećanja Paula Steinera.

U prikazu sam se ograničio na komentare koji omogućuju razumijevanje pisama četiriju sestara. Njihov je cilj učiniti im glasove čujnima, kao zvuk kulture koja je na licu mjesta doduše nepopravljivo uništena, ali joj se odjek nastavio u raznim smjerovima i – da tako kažemo – možemo je čuti i danas. To su tragovi samoizabranog i aktivnog života.

To što su tri od četiri sestre bile moje tete (a četvrta moja majka) u mnogo je aspekata olakšalo razumijevanje. I otežalo druge stvari.

Ernst Strouhal

1.

HIMMEL 55

Posljednja fotografija na kojoj su četiri sestre zajedno potječe iz kasnih dvadesetih godina. Na njoj su još djeca. Obitelj Benedikt okupljena je oko stola u bečkome atelijeru Hermanna Clemensa Kosela. Slika je postavljena spretno, sve su osobe međusobno povezane. Najmlađa kći Susanne sjedi majci Irmi u krilu, desna ruka Friedl počiva na majčinu ramenu, pored nje stoji Gerda koja nježno dodiruje ruku oca Ernsta. On se zadovoljno smiješi, ruka mu kao slučajno poseže za figurom zeca na stolu, uz nju je mali pijetao; kći Ilse sjedi opušteno posve desno na naslonu stolice, s rukom na očevu ramenu. Na stolu je otvorena knjiga oko koje je okupljena cijela obitelj.

Slika dotjerane obitelji i imućne građanske idile varljiva je. *Neue Freie Presse*, kojom otac upravlja kao glavni urednik i izdavač, prolazi najdublju krizu otkad postoji i promotrimo li skeptičan pogled obiju starijih kćeri, Friedl i Gerde, i malo usiljen majčin smiješak, može se naslutiti da zajednički život u obitelji nije tako skladan kako nas to slika želi uvjeriti. Susanne, najmlađa, sjećala se svakodnevnih svađa, oca koji bi znao gnjevno skočiti na noge pri zajedničkom obroku i onda bi na više sati nestao u knjižnici, prizora ljubomore, svađe među sestrama, udaraca i divljega hrvanja.

No ipak: prelistamo li pisma što su ih sestre pet desetljeća

Susi, Irma, Friedl, Ernst, Gerda i Ilse Benedikt oko 1927.

pisale jedna drugoj iz tuđine u tuđinu, u svakome od njih spominje se čežnja. Čežnja za „zajedničkom večerom i ručkom”, za crtežima što ih je otac izrađivao djeci, kolačima gđe Langbein, sonatama na glasoviru u velikome salonu.

U Londonu sanjam, piše Friedl Ilsi 1941. u Zürich, o domu, i to „jako često” o kući i vrtu.

Krajem devedesetih godina Susanne piše kćeri u Parizu i nećaku u New Yorku niz dugih pisama sa sjećanjima na djetinjstvo; kćeri piše na njemačkome, nećaku na engleskom. Pripovijeda im o vrtu, prolazima u kojima su se igrale, o majčinoj sobi, omiljenoj dadilji („Bambi”), strahovima i sretnome djetinjstvu koje ju je pratilo cijeloga života. Sjećanje na „kuću četiriju djevojčica” povezuje sestre. Nakon što se sestre 1938. u bijegu od nacista moraju razdvojiti, pisma postaju medijem prizivanja toga sjećanja i njegova očuvanja.

Bez Hitlera bi „kuća četiriju djevojčica” (za razliku od Schubertove „kuće triju djevojčica”) posve izvjesno i vjerojatno

tragično eksplodirala: naša različita suparništva, ljubomore i agresije bili su duboki i snažni. Svaka je htjela čarobnim štapićem ukloniti ostale zato da bi bila najvoljenija, najljepša i najpametnija.

No zahvaljujući našoj obiteljskoj dijaspori – Gerdl u New Yorku, Friedl u Londonu, Ilse u Zürichu te roditeljima i meni u Stockholmu – ponovno smo postali obitelj. Iz jadnih ostataka nikada jako žive prepiske sa sestrama mogu se iščitati prije nikada izražene brige za mene i moju budućnost. Grube psovke iz Grinzinga kao što su „svinjo prokleta” ili „glupa gusko”, pretvaraju se u nježne riječi i nostalgično bliske iskaze ljubavi.

Nakon rata, dakle nakon šest ili sedam godina vrlo različitih iskustava koja je svaka od nas morala izdržati bez sestara, ponovni je susret bio dugo željeno čudo, radost, beskrajna sreća. Od često gnjevnih suparnica nastale su četiri najbolje prijateljice. Možda sam radost zbog ponovna pronalaženja osjećala jače od „velikih”; naposljetku, bila sam dijete kad sam morala napustiti obitelj. U međuvremenu sam i sama postala odraslom, „velikom”.

Susanne u svojoj čežnji nije sama. „O, Bože”, piše u pismima inače naglašeno suzdržana Ilse 1941. iz Züricha majci u Stockholmu. „O, Bože, nemaš pojma kakva me čežnja obuzima da se nekamo mogu zavući i da znam da sam kod kuće.” A Gerda nedugo nakon Drugoga svjetskog rata u pismu iz New Yorka priznaje kako čezne za time da završi „lišenost sestrinstva” u koju je protjerana. „Najdraža moja budalice,” piše 1955. Susanne u Parizu, „tako mi nedostaješ da me hvata mučnina...” „Čežnja za sestrama” (Gerda), koju sve četiri dijele u pismima, i sjećanje na djetinjstvo još se međutim desetljećima poslije kod Ilse povezuju s „neodređenim strahom koji me podsjeća na vrijeme dok smo još spavale u jednoj sobi...” Otkud strah, kakav strah?

Sjećanja sestara na Beč povezana su sa zvukovima i mirisima grada, s roditeljima i prijateljicama. No u središtu je sjećanje na zbiljsko mjesto, obiteljsku kuću u Himmelstraße 55 u bečkome predgrađu Grinzing. Jedno od dugih, kasnih pisama kćeri Susanne tako i naslovljuje s „Himmel pedeset i pet“:

Himmel pedeset i pet: kuća je uz Himmelstraße, zato što je bila vrlo strma i još uvijek jest, stršala uvis. U ono doba bila je gotovo posljednja kuća na lijevoj strani, okružena vinogradima. Još je jedna kuća bila mnogo dalje prema gore, tako daleko da se od nas uopće nije vidjela. Ondje je živio gimnazijski profesor s obitelji. S njima nismo imali nikakva dodira.

Do ulaza u kuću od Himmelstraße do povišena je pločnika – od pijeska i zemlje – vodilo nekoliko stuba, a iza naše otvorene željezne ograde još je stuba vodilo u takozvani prednji vrt s gredicama ruža ogradenima lijevo i desno – možda zbog majčina prezimena „von Rosen“. U svakome slučaju, brojne i zaista lijepe ruže bile su jedino cvijeće o kojemu se mama brinula sama kad mi ne bi dala nekoliko šilinga za to da joj pomognem pri plijevljenju korova.

Irma i Ernst Benedikt kupili su vilu u Himmelstraße 55 u rujnu 1927. od Andreasa i Marije Bibze i iz stana u Wohllebengasse 6 u današnjemu četvrtom okrugu preselili su se van u Grinzing. Danas je to otmjeni kvart na sjeverozapadu Beča, no tada je još bio predgrađe. Tek 1890./1892. selo u podnožju Kahlenberga postalo je dijelom Beča. Sliku Grinzinga obilježile su kuće vinara sa sjenovitim dvorištima i starim točionicama, od doba bidermajera to je mjesto bilo omiljeno izletište, neki bi pansionski gosti zbog „dobroga zraka“, ali ponajprije zbog vina, ostajali cijelo ljeto. Vožnja

omnibusom iz središta grada do Grinzinga trajala je gotovo sat vremena. Tramvajska linija 38 koja vozi od Grinzinger Platza do Schottentora puštena je u pogon tek deset godina prije useljenja Benediktovih.

Od prijelaza stoljeća u Grinzing su se naselili brojni umjetnici, liječnici i industrijalci. Stare vinarske kuće srušene su ili preuređene i zamijenjene suvremenim kućama iz razdoblja industrijalizacije. Ukoso prekoputa, u Himmelstraße 30, Alois Delug, profesor na Akademiji likovnih umjetnosti, otvorio je 1911. svoju slikarsku akademiju. Sredinom tridesetih godina u jedan će se stan ovdje useliti Veza i Elias Canetti. Uzbrdo Himmelstraße vodi duž vinograda do dvorca Bellevue „na nebu”, koji je služio za oporavak plućnih bolesnika – srušen je pedesetih godina. Tek nekoliko kuća niz Himmelstraße, na broju 45, živjeli su djed i baka Moriz i Adele Benedikt u vili koju je podignuo Heinrich von Ferstel. Na putu u jedva pet minuta udaljenu javnu osnovnu školu u Mannagettgasse sestre bi prolazile pored vile bake i djeda.

Kući u Himmelstraße 55 pripadala je gotovo dvjesto metara duga parcela koja se protezala duboko među vinograde, s pogledom na Kaasgrabenkirche i Beč. Benediktovi su uredili kuću i podigli dogradnju, a poslije je vrt proširen kupnjom susjedna zemljišta. Roditelji su imali jednu zajedničku strast. Svakodnevno su oko podneva obavljali „zračne kupke”. Goli su vježbali iza pregrade u vrtu, no uvijek jedno za drugim, nikada zajedno.

Vrtom je vladao Fedia, kavkaski ovčar, obiteljski pas koji je plašio kosove i čvorke i čekao iza bočnih vrata vrta da se djeca vrate iz škole ili se otac probudi. Vrlo je rijetko smio u kuću.

Neposredno iza desne strane ružičnjaka nalazio se golemi grm jorgovana pod kojim je Fedia, moj najdraži pas, sebi u zemlji iskopao postelju. Kad bi mi zaista trebalo utočište, bilo bi to kod njega.

Vrlo često, posebno nedjeljama, dok bi se ljudi masovno penjali po Himmelstraße na Cobenzl, prekrasni Fedia ležao bi gore na stubama, između ruža, puštajući da mu se dive. Bio je velik, imao je sivoplavo i tamnosivo krzno i vrlo otmjenu, gotovo četvrtastu glavu i debeli rep. Fedia je bio sin Nickie, Borisove sestre koja je pripadala Coudenhoveovima (Pan-Europa). Koliko mi je poznato, Fediu nitko nikada nije oprao i samo bih ga ja povremeno češljala. Živio je u vrtu, a u rijetkim prigodama kad bi dolazio u kuću najprije bi se postavio pred veliko zrcalo u predvorju da bi, da tako kažemo, uvrebao sam sebe.

Očeva obitelj bila je imućna. Djed Moriz Benedikt bio je kao vlasnik *Neue Freie Presse*, kao burzovni špekulant i gospodarski savjetnik vladara poslovno vrlo uspješan, 1910. njegov je godišnji prihod iznosio više od 1,7 milijuna kruna, što znači jedan od najviših u Monarhiji. Iako je znatan dio imetka izgubljen tijekom Prvoga svjetskog rata – Benedikt je potpisao velik broj ratnih zajmova – a naklada *Presse* jako je pala dvadesetih godina, domaćinstvo u Himmelstraße 55 imalo je dadilje, poslugu i vozača. Od 1934. zaposlen je i osobni tajnik, mladi novinar Paul Steiner, „za tatu”.

Kuća nije bila elegantna, i kako piše Steiner, bila je namještena „neplanski i bez stila”, no bila je prostrana, opremljena brojnim nišama, sobe su bile postavljene nepregledno, a mjesta za skrivanje bilo je mnogo. Poput vrta, bila je carstvo za djecu. Iz predsoblja prema vrtu jedna su vrata slijeva vodila u knjižnicu, očevu radnu sobu, gdje ga se nije smjelo ometati, što se ipak često događalo.

Knjižnica, iz predsoblja lijevo kroz tapecirana dvokrilna vrata koja tata dakle nije mogao zalupiti, bila je [...] tamna

Irma i Ernst Benedikt s omiljenim psom Fedijom pred kućom u
Himmelstraße 55 krajem dvadesetih godina

prostorija s prekrcanim ormarima za knjige do stropa. Ondje su bila i dva tamnosmeđa, vrlo udobna kožnata naslonjača i golemi pripadni trosjed, a sve je to stajalo pred prozorom i gledalo u vrt.

Ispred garniture za sjedenje nalazio se okrugao, nizak stol s turskom bakrenom pločom na kojoj se nakon jela gospodi servirala kava. Najrazličitiji drugi naslonjači s visokim naslonima bili su poredani oko velika i široka stola, natrpana knjigama i novinama. Dakako da je i tata imao golemi pisaći

stol, pun uvijek zaključanih ladica. Znam to jer sam uvijek išla k njemu u lov na sitniš, krađući nezaštićene groše, no nikada nisam mogla posegnuti u ladicu...

Na podu pored pisaćega stola i na sagu ležalo je tamno medvjede krzno ispunjene glave – Bog zna otkud i zašto. U knjižnici je najzanimljivija stvar bila glava egipatske mumije koju su roditelji dobili od [majčina djevera] Alana Gardinera. Bila je to ženska glava golemih, tamno okruženih, tužnih očiju, ne prastara, nego iz rimskoga doba. Bila je pod staklenim zvonom, više puta razbijenim i zamijenjenim. Naposljetku je stigla u Švedsku, gdje ju je otkupio Narodni muzej u Stockholmu. Za ne previše novca...

Bio je tu također i stolni sat koji se svaka dva tjedna sprijeđa otvarao i navijao, zatim figure iz rimskoga doba i zaključana kutija s potpisima važnih ljudi, između ostaloga i pismima princa Eugena, Bismarcka, Hoovera i Bernarda Shawa, također i dokumentima s pečatima i grbovima. Od knjižnice koja obuhvaća više tisuća svezaka samo su Rabelaisovi *Gargantua i Pantagruel* i Goetheova sabrana djela u 15 svezaka uspjeli prijeći put od Himmelstraße do Stockholma i natrag u Beč.

U predsoblju desno nalazila se garderoba za goste s telefonom, a ravno se išlo u mali i veliki salon.

Iza gredica ruža, ravno od vrata u vrt, bio je naš ulaz za goste, otvoren samo u svečanim prigodama. Vodio je izravno u garderobu, odakle se, ulijevo, dolazilo u „veliki” salon. Druga su vrata vodila u hodnik do smočnice i dalje u kuhinju.

S lijeve strane kuće bio je ulaz u vrt, pred kojim je usred cvjetne gredice stajala malena kamena statua. Kroz ta se vrata ulazilo ravno u veliko predsoblje (s Fedijinim zrcalom), a desno u „mali” salon, odvojen „velikim” salonom od blagovaonice. Taj „mali” salon bio je opremljen bijelim švedskim namještajem iz doba Gustava III.: trosjed, nekoliko naslonjača i stolica te stol

s mramornom pločom. Ondje je bila i jedna meni očaravajuća, dakako zabranjena, staklena vitrina sa šest ili sedam figura tanagra-plesačica i dvije danske porculanske figure (od njih dvije još je jedna u Chavilleu) te metalna sova (također je u Chavilleu – plesačice su prodane za teških vremena).

Pokrajnji prolaz iza stuba vodio je do kuhinje i tamnih servisnih prostorija, praonice, sobe za služavku i – važnoga mjesta u sjećanju – smočnice. U velikome su salonu primali goste kad bi se okupilo društvo, a djecu su pozivali unutra da bi ih pozdravila klecnuvši. U velikome salonu stajao je i koncertni glasovir na kojemu bi otac noću rado svirao da se opusti. Ponekad bi to probudilo Ilse, pa bi ustala i po očevim uputama vježbala s njim. Jelo se u malome salonu, u blagovaonici pored velike, svijetle kuhinje odakle se posluživalo jelo. Kratki majčin znak malim stolnim zvonom značio je kraj pojedinoga slijeda. „Ni jedna od nas”, piše Susanne u pismu kćeri „nikada nije bila zamoljena da ukloni makar i jednu vilicu ili donese čašu.” Zvono se preko Stockholma vratilo u Beč, a njime se zvonilo još samo jednom godišnje, za Božić, pri otvorenome prozoru, nakon što bi Djed Božićnjak odletio. Blagovaonica je bila Susannina najdraža prostorija, „meni je bila najljepša u kući”:

Imala je oplatu od tamna drveta, a u kutu je stajala velika zelena kaljeva peć – ne tako lijepa poput bijele kod Peschkeovih, ali ipak posve pristojna. Desno i lijevo od peći nalazile su se klupice, također od zelenoga porculana, a Ilse je ondje provodila gotovo više vremena nego za stolom, velikim, ovalnim, bilo je mjesta za 24 osobe. Uvijek je bio jako lijepo ulašten, tako da se u njemu odražavao luster koji je visio sa stropa. Naokolo su bile komode i ormari za posuđe, čaše i stolnjake, koji su mi se tada činili golemima. Između dvaju prozora okrenuta prema vrtu nalazio se bajkoviti, tajanstveni podni sat, također

taman kao i ostatak prostorije. Velike kazaljke pokazivale su sate između Sunca koje je izlazilo i zalazilo, Mjeseca i zvijezda. Osim toga, na brojčaniku se ljuljao još i brod s devet napetih jedara, na moru koje se stalno pjenilo – čudesno.

Nažalost sam – čim su mi uopće dopustili pristup do stola u blagovaonici kad mi je bilo možda nekih deset godina – sjedila leđima okrenuta tome satu. Raspored sjedenja bio je nepromjenjiv: tata na strani stola prema „malome” salonu, nasuprot mami koja je sjedila ispred peći i vrata prema „velikome” salonu. Lijevo od tate bila je Gerda i onda Ilse, desno od mame. Desno od tate sjedila je Friedl, a onda ja, lijevo od mame, nasuprot Ilsi. Majka nas zapravo nije previše gnjavila lijepim manirama za stolom, iako je ona bila ta koja nas je htjela izdresirati za eventualne obroke u Buckinghamskoj palači. Samo je u jednoj stvari bila stroga: „Gdje ti je ruka?” često bi pitala – kao da ruka ispod ploče stola može učiniti grozne, neopisive stvari. Smiješno je pritom bilo to što prema engleskim pravilima ponašanja slobodna ruka uopće ne treba biti za stolom, nego u krilu.

Zavojite stube s kosim šipkama za držanje saga koje stvaraju nabore tako da se pri silasku može pasti vodile su na gornji kat. S lijeve strane bila je dječja spavaća soba, preko puta nje drveni trijem kroz čiji se prozor u slučaju potrebe moglo popeti unutra ili skočiti u vrt. Pored njega bila je glazbena soba s još jednim glasovinom. Tu se uz satove glasovira svaki tjedan održavala i poduka iz engleskoga. Često se sviralo u kaputu, jer se tu sobu rijetko grijalo. Engleski je za svu djecu bio obvezan, cijela je obitelj bila anglofilski nastrojena. Teta Heddie, majčina sestra, udala se u Englesku (za egiptologa Alana Gardinera, Sir Alana, dobru partiju kako se to govorilo, i teta je sad i sama bila Lady), a važni očevi i djedovi poslovni partneri bili su iz New Yorka i Londona.

Posve na kraju hodnika, iznad ulaza za goste, dakle prema Himmelstraße, bila je „soba za dame”, odnosno za mamu i njezine prijateljice. Svaki put kad bi k nama došla teta Alin, odsjela bi u njoj. Bila je to dražesna prostorija s lijepim rokoko namještajem.

Pored nje bila je soba s glasovinom u kojoj smo Ilse i ja s Rosinom Grasberger dvaput tjedno imale satove glasovira. Rosine je bila vrlo strpljiva i draga; imala je sivosmeđi krzneni kaput koji bi zimi zadržavala na sebi, jer se soba s glasovinom vrlo rijetko grijala. U toj sobi imala sam i satove s Mary Graham, Škotkinjom koja me naučila smijati se na engleskome. Došla je s izrescima iz novina prvih serija Mickeyja Mousa, koje sam obožavala.

Poslije je između sobe za dame i sobe s glasovinom sagrađen kamin, a Mary Graham mi je pokazala kako se novinski papir može zarolati da gori gotovo kao drvo.

Sobu s glasovinom ponekad bi zauzeo otac. Kasnih tridesetih Friedl je nakon razvoda i povratka u Himmelstraße ondje živjela.

Uz „sobu za dame” nalazila se najveća soba, „golema roditeljska spavaća soba u kojoj je naposljetku mama boravila sama”.

Soba je bila podijeljena u dva dijela: prvo je tu bila dnevna strana s ormarom, pisaćim stolom i stolicama, a za Božić i jelkom do stropa, dok je do nje bila noćna strana s golemom bijelom posteljom, noćnim ormarićem sa svake strane i naslonjačem pred njom na kojemu bi obično spavali majčina mačka ili pas. Po toaletnome stoliću uvijek bi bio pobacan nakit, češljevi, četke, igle za kosu i pudrijere. Mama je koristila Chanel N°5 i cijela je prostorija po njemu mirisala.

Bila sam jedina od nas rođena u toj postelji, za razliku od Gerdl i Ilse, koje su na svijet došle u bolnici, i Friedl, rođene u

taksiju na putu u bolnicu. [...] U toj smo postelji također i prvi put čule koncert na radiju. Bila je to jamačno Beethovenova violinska sonata u izvedbi Bronislawa Hubermana koji je pripadao roditeljskome krugu prijatelja. Posebno se sjećam tatina ozlojeđenog šištanja „tiho“, svaki put kad bi neka od nas promijenila položaj, ali i poštovanja pred tom čudesnom kutijom koja je u kuću donosila predivnu glazbu.

Na mansardi pod krovom živjeli su naizmjenice još jedna namještenica u kući, dadilja, i otac kad bi soba s glasovinom i trijem bili zauzeti.

Neposredno nad knjižnicom bio je zatvoreni trijem, ljeti preto-pao zbog brojnih prozora, ali nekako miran. Pod prozorima su bile drvene klupe koje se moglo otklopiti poput brodskih kreveta. Spavala sam ondje nekoliko mjeseci nakon upale porebrice kad mi je bilo otprilike 12 godina, jer je mama vjerovala u ljekovitost sunca i svjetla; nije dakle bilo zastora, što bi pri punome mjesecu i oluji prizivalo gotovo mistično jedinstvo s prirodom.

Na trijemu je bio velik stol od bambusa i nekoliko bambusovih naslonjača. Mama je pokušala uzgajati kaktuse, a ja sam imala vlastiti ormar za sitnice na kojemu je stajao prastari gramofon. Imao je metalne rupičaste ploče koje je trebalo okretati obrtaljkom – što brže okretanje, to brža glazba. Kad bi se okretalo sporo, iz njega bi dopiralo samo zavijanje.

S toga je trijema Gerda jednom skočila u vrt samo zato što joj je jedan momak, gost na užini, pokazao kako to može, ne vjerujući da bi se ona usudila učiniti isto – bila sam nazočna i užasno sam se uplašila.

Trijem je bio neka vrsta salona do sobe u kojoj su spavale tri „velike” prije no što su zaista narasle. Bio je vrlo prostran, a njih tri imale su više nego dovoljno mjesta za borbe jastucima i hrvanje. Dva prozora okrenuta prema Beču bila su zatvorena.

Poslije, nakon 1934., sobu je koristio [otac] Ernst; nakon što mu je umrla majka, njezin je glasovir, također u koncertnome formatu, imao u sobi.

Iduća je soba bila službeni „dječji salon”, mnogo skromniji nego što je to naznačivao njegov naziv. Namještaj od ratana bio je star i ne više baš čist, u jednom je kutu bio golem ormar pun rublja i stare odjeće, a djecu se hranilo za okruglim stolom.

Lijevo su tri stube vodile u sobu koja je dugo bila moja. Poput svih naših spavaćih soba, i naša je gledala prema Beču, pa se još uvijek sjećam svjetala grada koja su svjetlucala kroz drveće kestena. Imala sam postelju, „toaletni stolić” sa zrcalom i ladicama, negdje još i mali ormar i sobnu lipu. Iza postelje bila su dvostruka vrata prema hodniku, a sve moje prljavo rublje bilo je skriveno između vrata. Kako sam bila vrlo mala, Bambi [dadilja] dijelila je sobu sa mnom; imala sam malenu postelju i silili su me da poslijepodne spavam. Budući da to nisam niti mogla niti htjela, utrošila sam vrijeme na to da pojedem staklenku punu vazelina – poslije čega više nisam trebala ići na siestu, Bambi je dobila drugu sobu i otad sam spavala sama.

Trijem, dječji salon i tiho, nenadzirano mjesto na stubama otraga bilo je Susanneino utočište, mjesto igre, ugodnih mirisa i dječje sreće. „Kako je bilo to sa srećom?”, pita ona:

Kako je bilo to sa srećom? Prvi osjećaj sreće kojega se mogu sjetiti došao je u Grinzingu, jednog poslijepodneva kad je cijela kuća bila neobično tiha i mirna. „Tri velike” bile su vjerojatno u školi – zato nije bilo vike, grdnje i nervoze. Bambi, moje dadilje, također nije bilo u blizini. [...]

Sjedila sam na nekoliko stuba između dječje i moje sobe, igrajući se lutkom – što je također bilo vrlo neobično, jer zapravo nikada nisam posebno voljela lutke. Jako sam voljela

svoja dva međvjedića, jedan je bio crven, a drugi zelen; osim njih samo naše žive pse i mačke.

Jedina lutka prema kojoj sam imala neki odnos bila je vrlo stara, prljava i djelomice poderana. Iz tjemena joj je izvirala piljevina. Nazvala sam je gospodin Knott, po bakinu vrtlaru koji je također bio star, prljav i poderan i lako je umjesto mozga mogao imati piljevinu.

Bojala sam se Knotta: uvijek je bio loše volje i jamačno je mrmljao sebi u bradu samo neugodne, pa i jezive stvari, možda nas je sve proklinjao ili nas je pokušavao čarolijom pretvoriti u buhe, pauke ili tako nešto odvratno. Jako sam se bojala Knotta i micala mu se s puta koliko god sam mogla.

Kod kuće, kod nas, mogla sam se braniti i svetiti se lutki Knott. Opetovano sam s njom ružno postupala, iščupala joj još nekoliko vlasi, iz glave joj izvukla još nešto piljevine i udarala s njom oko sebe da bih se zaštitila od živoga Knotta. Poput starih Japanaca koji su neprijatelje uništavali u obliku lutaka.

No netko je, vjerojatno Bambi, naišao na lutku i užasnulo se kako je grozna. Protiv moje volje jednostavno ju je bacila u smeće. Sad sam se nekako morala sama boriti protiv Knotta i njegovih uradžbina. Na kraju sam i uspjela.

Ne sjećam se s kojom sam se lutkom tada osjećala tako sretnom na stubama prema mojoj sobi. Nisam imala mnogo lutaka, jer znalo se da mi nisu odveć drage. Možda je to bila lutka medicinske sestre, od jedne od najboljih maminih prijateljica, šefice Rudolfske bolnice. Ona je bila ta koja je pripovijedala da je osoblje bolnice nepoznatima koje bi dovezla hitna pomoć gledalo pupak: ako je bio čist, znalo se da pacijent pripada boljem društvu...

Dakle, sjedila sam ondje, na tim trima stubama, osjećajući tako duboki mir da se tome mogu radovati još 80 godina poslije.

Tijek dana u Himmelstraße nije baš bio stabilan. Otac je bio glavni urednik *Neue Freie Presse*, rado je radio noću i tek je u jutarnjim satima išao u postelju. Obroci nisu bili u određeno vrijeme, obično bi se obitelj okupila tek predvečer. Četiri sestre često bi nakon nastave ostale prepuštene same sebi. U pismima o djetinjstvu opisuju se jurnjave kroz kuću i vrt, opasna penjanja po pročelju i pretraživanja ladica komoda u potrazi za rasutim sitnišem i drugim stvarima zanimljivima za djecu. „Bunariti”, tu su riječ upamtili svi još desetljećima nakon što su prešli na engleski, francuski ili švedski, ne znajući više na kojem jeziku sanjaju. „Bunariti” se zadržalo, jednako kao i „dumati”, „blesaviti se”, „proćer-dati” ili „bajkovito”.

U grincinškome Himmelu svađe su bile česte. „Mir i tišina”, piše Susanne, „bili su rijetki u Himmelstraße.”

Sukobi su se događali ili između četiriju kćeri ili između roditelja. Svaka je prigoda bila dobra za svađu. Gerdl bi napala Friedl, jer je ova dopustila da je jedan od obožavatelja poljubi, Friedl – i mama – prigovarale bi Ilsi zato što je od njih „posudila” komad odjeće i negdje ga ostavila umrljana. Mama je svakog dana imala neki razlog za svađu s tatom, a kad se ne bi našlo ništa bolje, svi bi krenuli na mene...

Bila sam najmlađa, pet godina mlađa od Ilse, što je za djecu puno. Troje „velikih” zahtijevalo je od mene pobožno divljenje i bezuvjetnu poslušnost, zajedno s uvijek budnom spremnošću da im učinim sve moguće usluge, kao primjerice triput dnevno ići dolje u selo po cigarete, šibice ili šunkericu. [...]

Kad je majka 1923. nakon triju djevojčica ponovno ostala trudna, djeca su se šalila da će dijete, bude li opet djevojčica, baciti u bunar.

„Velike” je bio zbirni naziv za moje tri sestre, osam, sedam i pet godina starije od mene. U djetinjstvu sam ih uglavnom doživljavala kao čvrstu i gotovo uvijek zastrašujuću cjelinu. Oprezno sam im se micala s puta, često sam se pred njima skrivala...

Zapravo se nismo ni previše susretale, jer stalno se govorilo: *velike su bile u školi, velike su imale sat plesa, velike su išle u kupovinu, velike su nekamo pozvane* – i dakako: *za to si ti premalena, to smiju samo velike...*

Sigurna sam da su većinu vremena zaboravljale da postoji još jedna sestra. Kao i svu djecu sa starijom braćom i sestrama, i mene se lako zaboravljalo, bila sam gotovo neprimjetna u njihovu životu velikih. Između njihove sobe i one što sam je dijelila s Bambi, mojom voljenom „odgajateljicom”, bio je – vrlo zapušten, ali prostran – dječji salon. Dakle gotovo da me nisu ni čule, a nisam baš ni ja njih. Dok su one bile u školi od osam do jedan, ja bih provodila po nekoliko sati u vrtiću; kad bi dolazile kući na ručak, ja bih već spavala, kao i svakoga dana poslijepodne. Odmah zatim dobila bih užinu, u sobi, i mogla se igrati ili ondje ili u vrtu. One, velike, imale su doduše domaće zadaće i morale vježbati glasovir, ali poslije bi došle prijateljice. Čula sam njihov užurbani, uvijek nekako tajanstveni govor, čula bih kikot i smijeh, no kad bih upitala zašto, dobila bih: „Miči se, derište jedno, nije to za tebe i klince!”

Rijetko bi djeca bila jedinstvena, „suparništvo i ljubomora” bili su, o čemu sve suglasno pišu, svakodnevnica. „Velike tri” redovito bi zajednički pristupale „satu nerviranja” najmlađe sestre Susanne, a ona je naučila sakriti se od velikih u vrtu kad bi joj takav sat zaprijetio, u jednoj od rupa što ih je iskopao Fedia.

Obično bismo se okupljale samo jednom dnevno – za večeru. Nedjeljom i srijedom bilo bi to kod bake, a inače kod nas, u

dječjemu salonu. U obje su kuće velike imale svoje rituale i razmirice iz kojih sam dakako bila isključena. Jer kako bih se s njima kod bake upustila u borbu za kokošji vrat ili kod kuće za kraj kobasice ili okruglicu!

Najgore mi je bilo kad bi im bilo dosadno, pa se nisu uspijevale dosjetiti nikakve bolje razonode od „podbadanja Susi”. Poput čopora zlih lovačkih pasa pojurile bi za mnom, uza stube, niza stube, do tavana, pa u podrum, bilo kakvo skrivanje postalo bi nemogućim. Ilse, meni dobno najbliža, bila je posebno spretna u tome da me pronađe pod nekim stolom ili u starim kovčezima. Podbadanja su bila raznolika i sva posebno neugodna. Dovele bi me do bjesnila lažnim tvrdnjama, grdnjama ili tako što bi mi poderale knjige i najdraže haljine. Danas se sjećam samo još pojedinosti jednoga „sata nerviranja” koji je kod mene izazvao duboko gađenje prema ograničavanju pokreta: uhvatile su me i vezale za stolicu uz glasovir. Trebale smo se igrati „frizera”. Svaka od velikih rezala mi je i rezuckala kosu. Branila sam se kako sam mogla: urlanjem, pljuvanjem, ugrizima i udarcima nogom. Čudo je što u nekome trenutku nisam dobila škare u oko koliko sam bjesnila. No to kako sam poslije izgledala nije bilo nikakvo čudo.

Kad je mama vidjela rezultat, bila je tako užasnuta i tako se izderala da se više nije događalo nikakvo „podbadanje”. A ja sam, prvi put, stigla pravome frizeru koji je pokušavao nekako ublažiti štetu učinjenu na mojoj glavi.

„Velike”, kako je Susanne spoznala s vremenom, nisu bile jedinstvene. Njihovi su se karakteri raspoloženja mijenjali, same bi ponekad čak bile opasnije nego zajedno, da bi onda nakon velike svađe i brojnih sukoba nastupilo opuštanje i nježnost kad bi „sat nerviranja” prošao.

Tek sam vrlo polagano shvatila kakve su pojedinačne osobnosti sestara. Od njih tri, najopasnijom po mene činila mi se Ilse.

Moji su najgrozniji trenutci bili oni kad je Gerdl i Friedl „nisu trebale” i kad bi poduzimale nešto bez nje. Bijes zbog toga Ilse bi onda iskaljivala na meni. Voljela je izmišljati tjelesno bolne igre. Posebno često prisiljavala bi me da joj izigram konja kojega bi tukla štapom ako ne bi dovoljno brzo galopirao po vrtu. Dobila bih i žestoke pljuske kad ne bih mogla pogoditi neku riječ ili objekt koji bi izmislila, ili kad je jednostavno ne bih mogla ili htjela slijediti.

S druge je strane Ilse bila ta koja se satima trudila naučiti me „This is the house that Jack built”, pri čemu joj je glavni cilj bio prilično grubo izgovoreni „th”. Još to uvijek znam napamet i često izgovaram pri šetnjama po šumi.

Ilse je također bila ta koja me oslobodila straha od oluje. Mi djeca i Bambi bili smo, kao što se to često događalo, ljeti u brdima, smješteni u seoskoj kući i sobama koje su sve izlazile na pokriveni balkon. Jedne noći probudila me Ilse: „Dođi vidi kako je nevrijeme lijepo.” Dugo smo u spavaćicama stajale na balkonu dok su oko nas sijevale munje i tutnjili gromovi – imala je pravo, bilo je zaista prekrasno. Na tome sam joj još uvijek jako zahvalna.

Gerdl je bila jedina koja se ipak radovala majčinu kasno rođenju djetetu. S osam, devet godina već je imala jaku majčinsku prirodu i rado se o meni brinula. Često mi je pripovijedala da sam njezino srce zauvijek osvojila time što sam joj sisala prst. Postoji zgodna fotografija nas dvije s posteljom za lutke punom mačića. Ne vidi se da sam puno sisala i vlastite prste i tako dobila isturene zube, a ni to da sam povremeno škiljila.

Ljubav prema malenu djetetu nije međutim Gerdu ni u kojemu pogledu sprječavala da poslije revno sudjeluje u „nerviranju” te da me i inače tjera do bjesnila. Ne sjećam se pojedinosti, nego samo toga da sam joj jednom u napadu bijesa bacila u glavu metalnu četku za kosu. Iznenadenje zbog toga čina pobune „malene drznice” brzo se pretopilo u nekoliko vrlo odlučnih osvetničkih pljusaka. No poslije bi me ostavljala na miru.

Dvaput me spasila: prvo od jaslica, kamo su me ljeti poslali na nekoliko tjedana – puno previše. Nisu znali što sa mnom početi, pa sam dospjela u jaslice koje su dadilje mojih sestara držale u blizini Ennsa. Rijetko sam bila tako nesretna kao ondje. Gerdl mi je izgledala poput anđela spasa. Odvezli smo se u Mondsee, gdje nam je bilo ugodno zajedno, a i s njezinim udvaračima. S obzirom na to da sam previše bila nazočna ondje gdje nisam trebala biti nazočna, ti su praznici po nju završili loše.

Gerdl je bila ta koja me poslije u nekom trenutku grlila s mnogo sućuti, dok je gospođa doktor Domes vrh mogega desnog prstenjaka pincetom vraćala na ostatak prsta. Užasno me boljelo. Prst mi se zaglavio u ležaljci, u prijateljičinu vrtu. [...]

U mojemu sjećanju, u Grinzingu je bilo više smijeha nego plača – no ponajprije je bilo jako mnogo svađe i žestoka hrvanja, udaraca, navlačenja, pljuvanja, grebanja, udaraca nogom i šakom...

Nedjelja je bila majčin najdraži dan za svađu, a omiljeni objekt bio joj je otac. Čim bi se on probudio, dakle oko 11 prije-podne, ušla bi mu u sobu, zatvorila vrata i uskoro bi cijela kuća slušala kako urlaju jedno na drugo. Razlog je gotovo uvijek bila njegova rastrošnost. Zaista mu je novac curio kroz prste, kako je to Karl Kraus opisao u svojim antibenediktinskim „Posljednjim danima čovječanstva” i takav je ostao cijeloga života duljeg od devedeset godina.

Ne znam kako ga je majka uspijevala kontrolirati; možda je od nje dobivao tjedni džeparac – možda je spremao račune, a ona bi mu pregledavala džepove. Otkud je znala kako često on u Bristolu usred noći jede jastoga i druge delikatese, koliko knjiga kupuje i antikvarnih partitura?

U svakome slučaju, znala je, a nedjeljne svađe gotovo su uvijek bile usmjerene na njegovu rasipnost. Na to je reagirala nekontroliranom vikom i proročanstvom da ćemo sve smjestiti

završiti u sirotištu. On bi joj vičući odvrćao da je se ne tiče koliko troši, jer naposljetku je to njegov novac. Time joj je, jamačno svjesno, trljao sol na ranu, jer joj bliža obitelj nije bila imućna i ona je k njemu došla bez miraza.

Neposredni uspjeh bilo je još glasnije urlanje i naposljetku žestoko lupanje vratima, sve dok ne bi bila u svojoj sobi.

Ne znam kako se smirivala, no obično bi se relativno miroljubivo pojavili zajedno na nedjeljnome ručku. Nakon bakine smrti, jelo se kod nas kod kuće, s nas četiri za stolom. Vrlo često majka bi pozivala i svoje dvije najbolje prijateljice koje su jako cijenile tatu, pa je s njima mogao flertati, „tetu” Lily i „tetu” Gretl. Sjedile bi lijevo i desno od njega, na mjestima Gerde i Friedl.

Lily Klaudy bila je malo tamnija plavuša, prilično popunjena, ni posebno lijepa ni elegantna, ali zato duhovita i uvijek spremna na smijeh. Bila je udana za dvorskog savjetnika i imala kćer, no njih dvoje vidjeli bismo vrlo rijetko.

Gretl Terramare kao da je uvijek ili razmišljala o rastavi, ili se rastajala ili je već bila rastavljena. Njezin suprug, koji mi se sviđao gotovo jednako kao i ona, radio je nešto u kazalištu i bio je vrlo nevjeran. Gretl je bila vitka i nježna, imala je valovitu, smeđu kosu i jamačno je bila jednako nevjerna. Činila mi se beskrajno elegantnom, vrlo veselom, ljubaznom i toplom i znala je našem ocu posebno diplomatski „ići niz dlaku” i zabavljati ga.

Zahvaljujući njoj, „zaradila” sam svoj prvi novac: jednom, ne znam više zašto, pljesnula me po stražnjici, smjesta rekavši da još nikada nije vidjela tako čvrstu guzu – i ponudila mi šiling da je štipne. Dopustila sam joj to i zaradila šiling.

Znati igrati igre i biti dobar u njima bilo je u Himmelstraße važno. Sve su četiri sestre cijeloga života ostale strastvene